

МОНГОЛ ХЭЛНИЙ ХАРЬЦАЛ БҮТЭЭВЭР

Д.Цэрэнпил¹

Хэл бол ямар ч тогтолцоонд заавал байх ёстой үүрэг гүйцэтгэгч шинж чанаруудыг өөртөө бүрэн агуулсан тодорхой нэгэн цогц тогтолцоо юм. Энэхүү цогц тогтолцоо нь өөрөө олон дэд тогтолцооноос бүрдэх бөгөөд хэлний бүрэлдэхүүн хэсэгүүд болох авиазүйн байгуулал, үгсийн сангийн байгуулал хийгээд хэлзүйн байгуулал нь эдгээр дэд тогтолцоог бүрдүүлдэг билээ. Үүний дотроос хэлний тогтолцоот чанарын үндэс болгож хэлзүйн байгуулалыг авч үзэх нь ерөнхий хэлшинжлэлд хэвшин тогтжээ. Учир нь хэлзүйн байгуулал нь хэлзүйн хийсвэр утгууд ба тэдгээрийн илрэх хэлбэрийн нэгдэл болох хийсвэр айнуудын тогтолцоо болохын хувьд түүнгүйгээр хэл оршин тогтнож үүрэгээ гүйцэтгэж үл чадах тийм үндэс суурь нь болдог байна.

Ийнхүү хэлний тогтолцоот чанарыг илтгэгч үндсэн бүрэлдэхүүн хэсэг нь хэлзүйн байгуулал, хэлзүйн байгуулалыг тодорхойлогч үндсэн ойлголт нь хэлзүйн утга, хэлзүйн утгын илэрч хэрэгжих ганц боломж нь хэлзүйн хэрэглүүр юм гэсэн шалтгаант холбоо гарч ирдэг. Өөрөөр хэлбэл, эцэсийн дүндээ хэлзүйн хэрэглүүр нь хэлний тогтолцоот бүтэцийг илэрхийлэх хамагийн гол үзүүлэлт гэж хэлж болно.

Янз бүрийн хэлнүүд тэдгээрт хэлзүйн ямар хэрэглүүрүүд голлон хэрэглэгдэж байна гэдгээрээ бие биенээсээ ялгагдаж байдаг. Хэлзүйн утга нь гол төлөв үгийн дотор илэрч байдаг тийм хэлийг синтетик буюу нийлэг бүтэцтэй хэл гэж нэрлэдэг билээ. Ийм хэв шинжит хэлэнд хэлзүйн утга үгийн өөрийнх нь дотоодод, түүний бүтэцэнд нь, тухайлбал зүүвэр (аффикс)² бүтээвэрүүдийн тусламжтайгаар, эсвэл хэлзүйн сэлгэц буюу үндэс хорших зэрэгээр илэрч болдог. Ингэсэнээрээ үгсийн сангийн болон хэлзүйн утгууд нэг үгэнд нэгдэн цогцолсон байдаг. Гэтэл, нөгөө талаас, мөн эдгээр хэлзүйн утга нь өөр хэлэнд үгийн гадна, тухайлбал, өгүүлбэрт буюу холбоо үгэнд илэрч болдог бөгөөд тийм хэлийг аналитик буюу задлаг бүтэцтэй хэл гэдэг. Ийм хэв шинжит хэлэнд үг нь гол төлөв зөвхөн үгсийн сангийн утгыг дамжуулагч болж, харин хэлзүйн утга нь тусгай биеэ дааж өгүүлбэр дэх үгсийн дэс дараа, туслах үгс, аялга гэх мэт хэлзүйн хэрэглүүрээр илэрдэг. Аливаа хэлэнд нийлэг ба задлаг бүтэцийн аль нэг нь давамгайлж

¹ Доктор, профессор. МУИС-ийн Монгол хэл, соёлын сургууль.

² Ерөнхий хэлшинжлэлийн “аффикс” (лат. affixus - хадсан, наасан, зүүсэн) гэдэг нэр томъёог ихэвчлэн “залгавар” [Лувсанжав, 1964.19] гэж монголчилдог боловч хойно гарах “постфикс”, “суффикс” гэсэн ойлгуултуудыг тэр бүр тодорхой ялгалгүй аль алийг нь “дагавар” гэж монголчилдогоос зайлсхийж “постфикс”-ийг нь “дагавар”-аас ялгаж “залгавар” гэж нэрлэх нь монгол хэлний тухайд илүү зохимжтой мэт санагдах тул “аффикс”-ийг түүний зөвхөн нэг хэлбэр болох “постфикс”-ээс ялган тэмдэглэх үүднээс “зүүвэр” [Лувсандэндэв, 1960.7] гэдэг нэр томъёог хэрэглэвэл язгуурын урдаас, хойноос, дунд нь хаанаас нь ч зүүж, түүнээс хэлзүйн шинэ хэлбэр бүтээдэг “аффикс”-ийн утгатай тохирох юм.

байх бөгөөд нөгөө нь огт байхгүй тийм хэл гэж байдаггүй. Нэг хэсэг хэлнүүдэд өгүүлбэрийн хэрэглүүрүүдээр, ихэвчлэн задлаг үзүүлэлтүүдийг ашиглан хэлзүйн утга илэрхийлэх нь давамгайлж байдаг бол бусад хэлнүүдэд эдгээр үзүүлэлтийг үгийн дотоодод төвлөрүүлж байдаг байна.³ Хэрэв задлаг хэлнүүдэд өгүүлбэр дэх үгсийн дэс дараа хийгээд туслах үгс хэлзүйн утгыг илэрхийлэх хамагийн гол, үндсэн хэрэглүүр болдог бол нийлэг хэлнүүдэд энэ үүрэгийг зүүвэр бүтээвэрүүд гүйцэтгэдэг юм.

Залгамал хэлний хэв шинжит төлөөлөгч болох монгол хэлийг нийлэг хэлэнд багтаан үздэг уламжлалтай билээ. Гэвч энэ нь монгол хэлэн дэх задлаг бүтэцийн үүрэгийг үгүйсгэж буй хэрэг биш юм. Харин ч монгол хэлний хэлзүйн байгуулалд задлаг бүтэц чухал үүрэг гүйцэтгэдэгийг эрдэмтэд сонирхон судалсаар байна.⁴ Ер нь хэлшинжлэлийн ном зохиолд дэлхийн олон хэлэнд задлаг арга нь нийлэг аргаа түрж хэлзүйн утгыг илэрхийлэхэд задлаг хэлбэр улам өргөн хэрэглэгдэх болсон тухай их бичсэн байдаг.⁵ Монгол хэлний тухайд ч мөн тийм бололтой. Монгол хэл хувьсан хөгжихдөө нийлэг хэв шинжээс задлаг хэв шинж руу маш аажмаар боловч тууштай шилжиж байгааг харуулсан олон тооны жишээг дээрхи судлаачидын бүтээлээс харж болно. Орчин цагийн монгол хэлэнд энэ явц улам ч түргэсч байгаа мэт. Хэдий тийм боловч монгол хэл нийлэг хэв шинжтэй байсан, одоо ч энэ байдалаа илт хадгалсаар байгаа нь маргахын аргагүй. Ийм ч учираас монгол хэлний тухайд бусад нийлэг хэлнүүдийн нэгэн адил хамагийн гол, хамагийн чухал хэлзүйн хэрэглүүр бол зүүвэр бүтээвэр юм гэж хэлж болно. Орчин цагийн монгол хэлэнд зүүвэр бүтээвэр нь нийлэг бүтэцийн "амин сүнс" төдийгүй задлаг бүтэц үүсгэхэд ч чухал үүрэгтэй оролцдог билээ⁶.

Зүүвэр бүтээвэр гэдэг нь үгзүйн салаалалын явцад үгийн язгуурт залгагдах, мөн язгуурыг хэлзүйн буюу үг бүтээх зорилгоор хувирган өөрчлөх шинж чанар бүхий хэлний хамагийн бага бүтээгч махбодь болох туслах бүтээвэр юм. Зүүвэр бүтээвэр нь хэлзүйн болон үг бүтээх утгыг илэрхийлэх хамагийн чухал хэрэглүүр бөгөөд язгууртай эсрэгцэлдэх үгийн хэсэг гэж ойлгож болно. Ерөнхий хэлшинжлэлд зүүвэр бүтээвэрийг язгууртай харьцах байдлаар нь:

утгвар (prefix)
оруулбар (infix)
залгавар (postfix)

³ Хэрэв англи, франц, мөн хятад, вьетнам зэрэг бүх тусгайлаг хэлнүүдэд задлаг бүтэц давамгайлдаг бол харин латин, эртний грек, орос, фин-уйгур, норк төрөлийн зэрэг хэлнүүдэд нийлэг бүтэц голлодог.

⁴ Хэдийгээр сүүлийн үеийн бүтэц судлалын зарим бүтээлд задлаг бүтэцийг тусгай бие даасан хэлбэр гэж үзэхээс татгалзах хандалга ажиглагддаг [Лувсанвандан, 1977.50] боловч энэ талаар тусгайлан судалсан З.В.Шевернина [1958], Т.А.Бертагаев [1950], Т.Пагва [1961], Ц.Ж.Цыдыпов [1972], Д.М.Насимов [1978], П. Бямбасан [1986] зэрэг судлаачидын бүтээлийг дурдаж болно.

⁵ Энэ тухай тоймыг үз: [Цыдыпов, 1972.3-4]

⁶ Судлаачид задлаг бүтэцийг голдуу түүгээр илэрхийлж буй хэлзүйн утгын талаас харж судалдаг бол П. Бямбасан [1986] бас хэлбэрийн шинжийг (өөрөөр хэлбэл, задлаг бүтэц үүсгэж буй үгс ямар нөхцөлөөр хэрхэн холбогдож буйг – Д.Ц.) давхар харгалзвал илүү оновчтой болно гэж үзээд (х.50) үйл үгийн байдалыг илрүүлэх задлаг бүтэцийг чухам энэ талаас нь тусгайлан судалжээ.

гэж⁷ ялган үздэг бөгөөд монгол хэлэнд голчлон залгавар бүтээвэр хэрэглэгдэж харин угтвар, оруулбар зэрэг бусад бүтээвэр үндсэндээ байдаггүй гэж үздэг нь түүний залгамал хэв шинжтэй нь холбоотой билээ. Энэ тухай проф. Г.Д.Санжеев бичихдээ: "Монгол хэлэнд залгавар залгаж хэлзүйн утгыг илэрхийлэх арга голлох ба бас давталтын арга, үг хэлбэр хорших нийлэх арга, үгийн байр, дэс дараагаар хэлзүйн утга илэрхийлэх арга, туслах үгийн арга зэрэг олон арга байх боловч дотоод нугаралын арга, өргөлт, аялга, угтвар, оруулбарын арга зэрэг нь байхгүй жишээтэй юм" [1940.196] гэжээ.

Ингэж үзвэл, монгол хэлний тухайд хамагийн чухал, үндсэн хэлзүйн хэрэглүүр нь залгавар бүтээвэр (постфикс)⁸ юм гэж тодорхойлж болох бөгөөд монгол хэлний залгавар бүтээвэрийн хэлзүйн мөн чанарыг нарийвчлан судлах нь монгол хэлний хэлзүйн байгуулалын судлалын гол асуудал юм.

Залгавар бүтээвэрийн тогтолцоог гол болгодог нийлэг хэв шинжийн хэлнүүдэд хэлзүйн айг айн шинжийнх нь байдлаар:

- үг бүтээх (өөрөөр хэлбэл, гишүүд нь нэгэн үгийн
 парадигмын хүрээнд түүний хэд хэдэн хэлбэр байж үл чадах)
- үг хувилгах (өөрөөр хэлбэл, гишүүд нь нэгэн үгийн
 парадигмын хүрээнд түүний хэд хэдэн хэлбэр байж чадах)

гэж ангилах нь ерөнхийдөө хэвшин тогтсон зүйл юм. Нөгөө талаас, хэлзүйн байгуулал нь өргөн утгаараа үг бүтээх ёсыг өөртөө агуулдаг боловч хэлшинжлэлийн ном зохиолд хэлзүй гэдэг ойлголтыг үг хувилгах айн хүрээнд явцуу утгаар олонтаа хэрэглэдэг тул хэлзүйн хэлбэр бүтээдэг залгавар бүтээвэрүүдийг үг бүтээх (буюу үгсийн сангийн), үг хувилгах (буюу хэлзүйн) залгавар бүтээвэр гэж үндсэн хоёр ангид хуваагаад үг бүтээх залгавар нь үгсийн сангийн утга үүсгэдэг, үг хувилгах залгавар нь хэлзүйн утга үүсгэдэг гэж үзэх нь түгээмэл юм. Монгол хэлшинжлэлд ч үүнийг даган баримталж үг бүтээх залгаварыг “дагавар”⁹, үг хувилгах залгаварыг “нөхцөл” гэж нэрлэж заншжээ.

Гэвч энэ ангилал нь, нэг талаас, хэвшин тогтсон тодорхой зүйл мэт боловч, нөгөө талаас, нилээд зөрчилтэй, зарим талаар бие биенээ үгүйсгэсэн эсрэг саналын уулзвар талбар болсоор байна. Ер нь “үг бүтээх” хэмээгдэх айг хэлзүйн айд хамааруулах эсэх тухай асуудал маргаантай байдагийн учир нь түүнд нийтлэг айн шинж чанаруудын хүрээнд эсрэгцэх (противоположность opposite) болон нэгэн төрөлийн (однородность

⁷ Дээр дурдсанаас гадна интерфикс, трансфикс, конфикс, циркумфикс, антификс зэрэг монгол хэлэнд жишээ олох нь байтугай монголоор нэрлэхэд ч хэцүү зүүвэр бүтээвэрүүд байдаг байна.

⁸ Монгол хэлэнд угтвар, оруулбар бүтээвэр түгээмэл биш боловч байна гэж үздэг бөгөөд харин бид тэдгээрийг, дээр дурдсанчилан, зүүвэр бүтээвэрт багтаан залгавар бүтээвэрийн гадна авч үзэв. Ер нь монгол хэлний тухайд “постфикс”-ээс өөр “аффикс” бараг үгүй тул хэрэглэж заншсаныг бодолцон аль алийг нь “залгавар” гэхэд болохгүй гэх газаргүй. Харин цаашид, “постфикс” нь дотроо “суффикс” (дагавар), “флексия” (нөхцөл) гэх мэт эсрэгцэлдсэн ойлголтуудыг агуулах тул “постфикс”-ийг “суффикс”-тэй адил “дагавар” гэж монголчлох нь зохимжгүй, нөгөөтэйгүүр “суффикс”-ийг “дагавар” гэх нь монгол хэлшинжлэлд нэгэнт хэвшсэнийг бодолцон “постфикс”-ийг “залгавар” гэж оноов.

⁹ Энд “дагавар” гэдэг нь “суффикс” гэдэг нэр томъёотой дүйж байгаа боловч “постфикс”, “суффикс” хоёрыг, мөн “залгавар”, “дагавар” хоёрыг тэр бүр үл ялган хэрэглэх нь элбэг. Тиймээс ч “үг бүтээх дагавар”, “үг хувилгах дагавар” гэх мэтээр “дагавар” гэдэг нэр томъёог “постфикс” гэдэг утгаар хэрэглэдэг нь хэлшинжлэлийн тодорхой нарийн ойлголтуудыг бие биенээс нь ялган зааглаж хэрэглэхэд багагүй бэрхшээл учруулдагийг дашрамд дурдсу.

homogeneity) шинж чанар огт байдаггүй юм. Мөн түүнчлэн зарим хэлзүйн айн тухайд түүнийг үг хувилгах буюу үг бүтээх хэв шинжийн алинд нь хамааруулах тухай асуудалаар ерөнхий хэлшинжлэлд ч санал зөрөлдөөн багагүй байдаг. Энэ санал зөрөлдөөн монгол хэлшинжлэлд ч байсаар байна. Тухайлбал, монгол хэлний нэр үгийн олон тоо, үйл үгийн хэв болон байдалын айг, мөн зарим тодорхой бүтээвэрүүдийг үг бүтээх, үг хувилгах хэв шинжийн алинд нь хамааруулах талаар зарчимын санал зөрөлдөөн байдаг тухай бид өмнө нь бичиж байсан [Цэрэнпил, 1992]. Энэ санал зөрөлдөөний гол мөн чанар нь залгавар бүтээвэрийн ерөнхий ангилалын асуудалыг ямар байр сууринаас авч үзэхтэй шууд холбоотой юм.

Анх Ф.Ф.Фортуназовын үеэс үгийн хэлзүйн хэлбэрийг үг бүтээх, үг хувилгах гэж ангилах болсон бөгөөд заримдаа “хэлбэр бүтээх тухай олонтаа яригддаг боловч энэ нь ихээхэн бүрхэг, янз бүрээр тайлбарлагддаг ойлголт юм” [ЛЭС, 1990.59]. Ерөнхий хэлшинжлэлийн онолд залгавар бүтээвэрийг:

- Үндэс үүсгэгч махбодь (основобразующие элементы)
- Дагавар (суффиксы)
- Нугарал (флексии)¹⁰

гэсэн 3 бүлэгт хуваан үздэг. Эдгээр нь зөвхөн байрлалын хувьд төдийгүй, гүйцэтгэх үүрэгийн хувьд ч ялгаатай байдаг байна. Үүнд “үндэс үүсгэгч махбодь” нь шууд язгуурын дараа, ихэвчлэн дагавар ба нугаралын өмнө ордог. Монгол хэлний тухайд ч тодорхой залгавар бүтээвэрүүдийг үндэс үүсгэгч махбодь гэж үзэж болох бөгөөд тэдгээр нь нэр ба үйлийг хувилгалын аль нэг тодорхой хэв шинжид хамаарахыг нь зааж байдаг. Тэгвэл “дагавар” гэдэг нь язгуурын дараа орж (гэхдээ түүнд шууд залгах албагүй) үг болон хэлбэр бүтээхэд оролцдог төгсгөлийн бус бүтээвэрүүд юм. Гэвч үндэс үүсгэх махбодь, дагавар хоёрыг заавал ингэж зааглан ялгах албагүй гэж хэлшинжлэлийн онолд үздэг бөгөөд тэр тусмаа монгол хэлний тухайд бүр ч шаардалга багатай юм. Харин “нугарал” гэдэг нь үндэс үүсгэгч махбодь болон үг бүтээх дагавараас зарчимын өөр ойлголт бөгөөд тэдгээртэй хутгах эндүүрэх аргагүй, нэгтгэх нийлүүлэх боломжгүй зүйл юм. Энэ нь өргөн утгаараа хэлзүйн айг илэрхийлэх үг хувилгах залгавар бүтээвэр юм. Монгол хэлшинжлэлийн ном зохиолд үүнийг зөвхөн нугархай хэлэнд холбогдох ойлголт мэтээр үзэж монгол мэт залгамал хэлний тухайд хэрэглэхээс цэрвэх нь ч бий. Ямар ч атугай монгол хэлшинжлэлд ерөнхий хэлшинжлэлийн жишигийг даган баримталж залгавар бүтээвэрийг үг бүтээх дагавар, үг хувилгах нөхцөл гэж хоёр үндсэн ангид хуваан үздэг нь нэгэнт хэвшмэл зүйл болжээ.

Хэлшинжлэлийн нэвтэрхий толь бичигт “нугарал” гэдэг ойлголтыг хоёр утгатайгаар тодорхойлжээ. Үүнд, нугархай ба залгамал, ямар ч хэв шинжийн хэлний тухайд:

- 1) Хэлзүйн утга (хэлзүйн ай)-г илэрхийлэх;
- 2) Харьцааны утга илэрхийлэх, өөрөөр хэлбэл тухайн үгийн өгүүлбэр дэх өөр үгст буюу өгүүлбэрт бүхэлд нь харьцах өгүүлбэрзүйн харьцааг илэрхийлэх [ЛЭС, 1990.551] үгийн хэлбэрийн нэг хэсэг гэж үзсэн байна.

¹⁰ “Флексия” гэдэг хэлшинжлэлийн нэр томъёог монгол хэлэнд “нугарал” [Лувсанжав, 1964.157] гэжээ. Энэ нэр томъёог зөвхөн нугархай хэлэнд холбогдолтой гэж үзэх, эсвэл монгол хэлний “нөхцөл” гэдэг ойлголттой дүйлгэн үзэхийн аль аль нь өрөөсгөл юм.

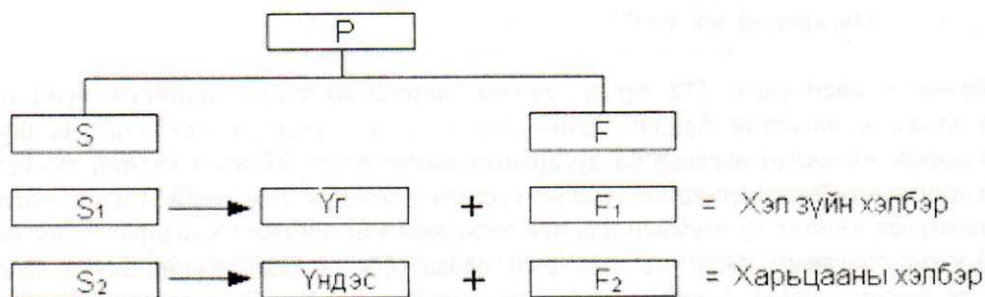
Нугаралыг ийнхүү хоёрдмол утгатай тодорхойлсон нь түүнийг:

F₁ - үгзүйн түвшинд өмнөө үг бүтээх дагавар (S₁)-тай харьцаж харьцаанд ороогүй үгийг (өөрөөр хэлбэл, үгзүйн буюу толь бичигийн үгийг) үгзүйн хувилалаар хувилгаж үгийн хэлзүйн хэлбэр бүтээх НУГАРАЛ;

F₂ - өгүүлбэрзүйн түвшинд өмнөө үндэс үүсгэх дагавар (S₂)-тай харьцаж, харьцаанд орсон үгийг (өөрөөр хэлбэл, өгүүлбэрзүйн үг буюу үндэсийг) өгүүлбэрзүйн холбоонд оруулж үгийн харьцааны хэлбэр бүтээх НУГАРАЛ

гэж хоёр ялгасан хэрэг бөгөөд үгсийн сан-хэлзүйн болон бүтэц-үүрэгийн хоёр өөр орчины үзэгдэл гэж үзсэн байна.

Үүнийг загварчлан үзүүлбэл:

Үүнд: P – залгавар (postfix)
 S – дагавар (suffix)
 F – нугарал (flexion)
 S₁ – үг бүтээх дагавар
 S₂ – үндэс үүсгэх дагавар
 F₁ – үг хувилгах нугарал
 F₂ – үндэс холбох нугарал

Онолын энэ ойлголт монгол хэлшинжлэлийн бүтээлүүдэд тусгалаа олж “нугарал” гэдэг нэр томъёог дээрхи 2 утгын аль алинаар нь ойлгосоор иржээ. Олонхи судлаачид эхний утгаар нь, “нугарал” нь хэлзүйн утга буюу хэлзүйн айг илэрхийлэх залгавар бүтээвэр юм гэж үзээд түүнийг “нөхцөл” хэмээх уламжлалт нэр томъёогоор нэрлэсээр иржээ. Энэ нь уг ойлголтыг үгсийн сан-хэлзүйн талаас нь үгзүйн түвшинд авч үзсэн хэрэг юм.

Харин акад. Ш.Лувсанвандан [1967; 1968] уг ойлголтыг хоёрдахь утгаар нь буюу “нугарал” нь өгүүлбэр дэх үгсийн хоорондын харьцааг заах залгавар бүтээвэр юм гэж үзээд, хэдийгээр хэлзүйн айн утга илэрхийлдэг боловч өгүүлбэр дэх үгсийн хоорондын харьцаа заадаггүй тодорхой бүлэг залгавар бүтээвэрүүдийг “нугаралын” ангид оруулаагүй юм. Энэ нь уг ойлголтыг бүтэц-үүрэгийн талаас нь өгүүлбэрзүйн түвшинд

авч үзсэн хэрэг юм. Тэрбээр ийнхүү “нугаралыг” өмнөхи судлаачидаас өөрөөр авч үзсэн боловч түүнийгээ мөн л хуучин “нөхцөл” хэмээх уламжлалт нэр томъёогоор нэрлэсэн билээ. Ийнхүү хоёр өөр түвшиний, хоорондоо зарчимын ялгаатай ойлголтуудыг адилхан нэр томъёогоор тэмдэглэсэн нь зарим талаар асуудалыг будлиантай болгож Ш.Лувсанванданы үзэл онолын эрдэм шинжилгээний үнэ цэнийг бууруулсан гэж хэлж болно.

Иймд өөр түвшиний ойлголтуудыг бие биенээс нь ялган тэмдэглэх үүднээс бид дараахь нэр томъёог хэрэглэхийг санал болгож байна. Үүнд:

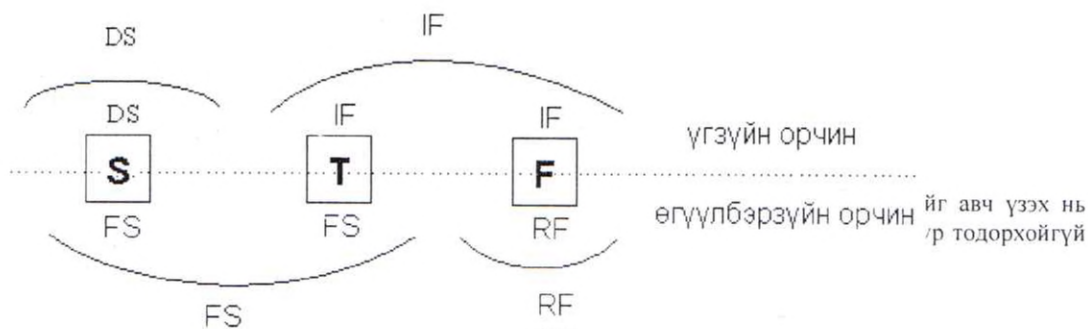
S ₁ -ийг үг бүтээх дагавар буюу	ДАГАВАР	DS (Derivative suffix)
S ₂ -ийг үндэс үүсгэх дагавар буюу	ҮҮСГЭВЭР	FS (Formative suffix)
F ₁ -ийг үг хувилгах нугарал буюу	НӨХЦӨЛ	IF (Inflectional flexion)
F ₂ -ийг үндэс холбох нугарал буюу	ХАРЬЦАЛ	RF (Relational flexion)

Өөрөөр хэлбэл, дагаварыг үгзүйн орчинд “дагавар”, өгүүлбэрзүйн орчинд “үүсгэвэр”, нугаралыг үгзүйн орчинд “нөхцөл”, өгүүлбэрзүйн орчинд “харьцал” гэж ялган нэрлэх шаардалгатай байна.

“Үүсгэвэр” гэдэг нэр томъёоны тухайд үндэс үүсгэх залгавар бүтээвэрийг үг бүтээх “дагавар”-аас зааг ялгаатай хэрэглэх бодит шаардалгын үүднээс шинээр зохион хэрэглэж байна. Энэ нэр томъёо оновчтой эсэхэд эргэлзэж болох боловч харин иймэрхүү нэр томъёо байх шаардалгатай гэдэг нь эргэлзээгүй юм. Ингэсэнээрээ ойролцоо төстэй боловч зарчимын ялгаатай ойлголтуудыг нэг нэр томъёогоор тэмдэглэж будлиантуулахгүй, хоёр өөр зүйлийг хоёр өөрөөр нэрлэх учирзүйн энгийн шаардалгыг хангаж буй хэрэг юм. Тэгвэл “үүсгэвэр” гэдэг нь бүтэц-үүрэгийн ангилалын нэгж бөгөөд өгүүлбэрзүйн харьцаанд орох үндэсийг язгуураас шууд болон дам үүсгэдэг үгзүйн харьцаандаа хэлзүйн айн холбогдолтой байж болох залгавар бүтээвэр юм.

Орчин цагийн монгол хэлний залгавар бүтээвэрийг ерөнхий хэв шинжээр нь ангилахдаа ингэж орчин, түвшинээр нь зааг ялгаатай авч үзэх нь аргагүйн чухал ач холбогдолтой юм. Монгол хэлшинжлэлийн бүтээлүүдэд “дагавар / нөхцөл” гэсэн ангилалын тухай ярихдаа тэдгээрийн алинд нь ч оруулж болохуйц хувирамтгай, шилжмэл шинж чанартай бүлэг бүтээвэрүүдийн тухай олонтаа ярьдаг. Түүгээр ч барахгүй завсарын гуравдагч ангилалын тухай санал ч гарсан байдаг. Гэвч энэ нь чухамдаа аль орчинд, ямар түвшинд асуудалыг авч үзэж байгаагаас хамааран аль нэг ангид багтаж болох шилжмэл шинж чанартай бүтээвэрийн тухай асуудал болохоос биш нэгэн хавтгай дээр байх байнгын ангилалын хүрээн дэх дундын буюу завсарын¹¹ чанартай бүтээвэрийн тухай асуудал биш юм.

Үүнийг загварчлан үзүүлбэл:

Үүнд:

S – нэг талаас, үгзүйн орчинд үг бүтээх (DS), нөгөө талаас, өгүүлбэрзүйн орчинд үндэс үүсгэх (FS) залгавар бүтээвэр

T – нэг талаас, үгзүйн орчинд үг хувилгах (IF), нөгөө талаас, өгүүлбэрзүйн орчинд үндэс үүсгэх (FS) залгавар бүтээвэр. Үүнийг шилжмэл (transferable) бүтээвэр гэж нэрлэж болно.

F – нэг талаас, үгзүйн орчинд үг хувилгах (IF), нөгөө талаас, өгүүлбэрзүйн орчинд үндэс холбох (RF) залгавар бүтээвэр

Дээр дурдсанаас үзвэл, бүх дагавар нь үүсгэвэр байж болох ба харин бүх үүсгэвэр нь дагавар байх албагүй. Үүний нэгэн адил, бүх харьцал нь нөхцөл байж болох ба харин бүх нөхцөл нь харьцал байх албагүй юм. Өөрөөр хэлбэл, тооны хувьд үүсгэвэр нь дагавараасаа олон, нөхцөл нь харьцалаасаа олон байна. Мөн шилжмэл бүтээвэр нь үгзүйн орчинд нугарал болдог, өгүүлбэрзүйн орчинд дагавар болдог хувирамтгай шинж чанартай юм. Чухам энэ хувирамтгай шинж чанарыг нь уян хатан авч үзээгүйгээс дээр дурдсан санал зөрөлдөөн гардаг байна. Байрлалын хувьд энэхүү шилжмэл бүлэг бүтээвэр нь ямагт бусад дагаварын дараа, бусад нугаралын өмнө тохиолдоно.

Энэ бүхэнийг дүгнэн хэлбэл, орчин цагийн монгол хэлний залгавар бүтээвэрийг түүний ерөнхий ангилалын хүрээнд авч үзэхдээ үгзүйн болон өгүүлбэрзүйн түвшинд зааг ялгаатай авч үзэх нь зарчимын ач холбогдолтой бөгөөд үгзүйн түвшинд авч үзсэн нь үгсийн сан-хэлзүйн ангилал, өгүүлбэрзүйн түвшинд авч үзсэн нь бүтэц- үүрэгийн ангилал болох юм. Тэгвэл монгол хэлний залгавар бүтээвэрийг хамагийн ерөнхий шинж төрхөөр нь үгсийн сан-хэлзүйн ангилалд үг бүтээх залгавар буюу "дагавар", үг хувилгах залгавар буюу "нөхцөл" гэж хоёр хуваагаад, харин бүтэц-үүрэгийн ангилалд үндэс үүсгэх залгавар буюу "үүсгэвэр", харьцаа заах залгавар буюу "харьцал" гэж тус тусад нь хоёр хувааж болно.

Тэгвэл "харьцал бүтээвэр" гэдэг нь бүтэц өгүүлбэрийн хүрээнд үндэстэй харьцаж, түүнийг бүтэц өгүүлбэрийн бүрэлдэхүүнд оруулах өгүүлбэрзүйн үүрэгтэй залгавар бүтээвэр юм гэж тодорхойлж болно. Үүнийг заавал "нөхцөл" хэмээх уламжлалт нэр томъёогоор тэмдэглэх шаардалгатай гэж үзэх аваас "Лувсанванданы нөхцөл" буюу "Лу. нөхцөл" гэж ердийн "нөхцөлөөс" ялган нэрлэх нь зүйтэй. Үндэстэй харьцах явдал бол энэ бүтээвэрийн гол мөн чанар юм. Харин энэ тохиолдолд "үндэс" гэдэг нь угтаа "Лувсанванданы үг" буюу "Лу. үг" гэдэг ойлголттой дүйж байна.

Үүнтэй холбогдуулан харьцал бүтээвэрийн тухай ярихдаа өгүүлбэрзүйн түвшинд түүнтэй харьцах, бүтэц өгүүлбэрийн чухал бүрэлдэхүүн хэсэг болох "үндэс" хэмээх ойлголтыг тодруулан авч үзэх хэрэгтэй. Үгийн үндэс гэдэг ойлголтыг үгзүйн ойлголтуудтай зэрэгцүүлэн үзсээр иржээ. Ялангуяа язгуур дээр дагавар залгаж үндэс үүсгэнэ, анхдагч үүсмэл үндэсэнд хэд хэдэн дагавар давхарлан залгаж хоёрдогч,

гуравдагч гэх мэтчилэн үүсмэл үндэс дам дам үүсгэж болно, үндэсэн дээр нөхцөл залгана гэх мэтээр ярьж ойлгох нь хэлшинжлэлийн өнөөгийн түвшинд онол-аргазүйн зарим зөрчилтэй тулгарч байна.

Үгийн үндэсийн талаар, ерөөсөө ямар нэг залгавар бүтээвэр залгаж буй үгийн хэсэгийг үндэс гэж үзэх нь элбэг. Үүнээс улбаалан үндэсийг үг бүтээх үндэс, үг хувилгах үндэс гэж ангилахад хүрдэг. Энэ нь угтаа бол үг бүтээх залгавар, үг хувилгах залгавартай тус тус харгалзан харьцаж тэдгээрийн өмнө тохиолдох үгийн хэсэгийг хэлсэн хэрэг юм. Гэвч ингэж үзэх нь монгол хэлний тухайд тийм ч ач холбогдолтой зүйл биш юм. Ингэж үзвэл, язгуур, үг бүтээх үндэс хоёр ямар ялгаатай болох, язгуурын дараа үг бүтээх дагавар залгаж болох эсэх, хэд хэдэн үг хувилгах залгавар дараалан ороход хичнээн үг хувилгах үндэс байж болох гэх мэт монгол хэлшинжлэлд яригдаж дасал болоогүй олон асуудалыг хөндөхөд хүрнэ.

Үндэсийн тухай дээрхи хэлшинжлэлийн ойлголтыг монгол хэлшинжлэлд төдийлөн авч хэрэглэсэнгүй. Харин үгийн хэлзүйн хувилалаар хувирах тэр хэсэгийг, өөрөөр хэлбэл үг хувилгах залгавар залгаж болох хэлбэрийг үгийн үндэс гэж тодорхойлох ерөнхий хандалга зонхилж байна. Тухайлбал, акад. Ш.Лувсанвандан "үгийн үндэс гэдэг бол ... уул үгийг хэлзүйн мэдэлд оруулж, түүнийг үгзүйн янз бүрийн хувиллаар хувилгаж болох байдалтай тийм хэлбэр юм" [1964.8], акад. А.Лувсандэндэв "биеэ даасан тухайн утгатай бөгөөд янз бүрийн бүтээвэр залгаж цаашид хувилгаж болох үгийн тийм хэсгийг үндэс гэнэ" [ОЦМХ, 1966.69] гэх мэтээр тодорхойлжээ. Ингэсэнээрээ үндэсийг зөвхөн үгийн бүтэцийн түвшинд авч үзээд түүнийг нөхцөл бүтээвэртэй харьцах үгзүйн нэгж гэж үзсэн байна. Сүүлийн үеийн бүтээлүүдэд үндэсийн тухай бичихдээ ерөнхийдөө дээрхи үндэслэлийг баримтлан "үндэс гэдэг нь ямар нэг залгавар авч үг бүтээх ба хувилгах, эсвэл байгаа хэлбэрээрээ үг холбох үүрэгтэй үгийн бүтэцийн нэг хэсэг мөн" [Өнөрбаян, 1994.96] гэж тодорхойлсон байна. Монгол хэлшинжлэлийн онолын нэгэнт хүрсэн энэ түвшинд тулгуурлан хэлний бүтэц-үүргийн тогтолцоог бүтэц өгүүлбэрийн хүрээнд авч үзэхэд үндэсийн тухай ойлголтыг цаашид боловсронгуй болгох шаардалга гардаг билээ.

Хэлшинжлэлийн нэвтэрхий тольд "үндэс бол үг хувилгах бүтээвэрийг (төгсгөлийг) хасахад үлдэх үгийн цөм хэсэг юм" [ЛЭС, 1990.353] гэжээ. Үүнд, үг хувилгах бүтээвэр гэдэгийг хаалтан дотор "төгсгөл" гэж тодотгосон нь үг хувилгах нийт залгавар бүтээвэрүүдээс чухамхүү үгийн хэлбэрийг төгсгөх бүтээвэрүүдийг онцлон үзсэн хэрэг юм. Учир нь, монгол хэлний тухайд "төгсгөл" хэмээх ерөнхий хэлшинжлэлийн ойлголт нь үг хувилгах нөхцөл бүтээвэртэй биш, харин үгийн хэлбэрийг төгсгөх нөхцөл бүтээвэртэй тохирдог билээ. Ийм бүтээвэрүүд нь өмнө бидний авч үзсэн "нугарал" хэмээх ойлголтын хоёрдахь утга буюу өгүүлбэрзүйн харьцааны утга илэрхийлэх залгавар бүтээвэрүүд юм. Ингэж үзвэл, бид үгийн үндэс гэдэгийг бүтэц-үүрэгийн тогтолцооны нэгж, өгүүлбэрзүйн түвшиний ойлголт гэсэн утгаар нь ойлгож, харьцал бүтээвэртэй харьцах үгийн тэр хэсэг юм гэж тодорхойлох хэрэгтэй болж байна. Энд мөн л нэр томъёоны асуудал яригдах шаардалга гарч ирэх бөгөөд "үндэс" гэдэг нэр томъёог хуучин уламжлалт ойлголтонд нь үлдээж, харин бидний ойлгосон утгаар илэрч буй ухагдахууныг өгүүлбэрзүйн харьцаанд орж чадах чадамж бүхий үгийн хэлбэр гэдэгийг нь гол мөн чанар болгон "харьцааны үг"¹² гэх

¹² Энэ нь Ш.Лувсанванданы "харьцааны нэрс" [1968.23] гэдэгээс огт өөр ойлголт тул түүнтэй эндүүрч болохгүй. Харин бүтэц өгүүлбэрийн бүрэлдэхүүнд зөвхөн "харьцааны үг", "харьцааны

мэтээр нэрлэж болох юм. Энэ нь угтаа "Лувсанванданы үг" буюу "Лу. үг" гэсэн ойлголттой дүйж байна. Монгол хэлшинжлэлд үгийн үндэсийн тухай энэ үзэл баримтлал бас ч гэж тусгалаа олсон байдаг. Судлаач П.Бямбасан "байгаа хэлбэрээрээ буюу эсвэл ямар нэгэн харьцаа заах нөхцөл авч холбоо үгийн бүрэлдэхүүнд орж чадах үгийн тийм хэлбэрийг үгийн үндэс гэнэ" [1975.9] гэж тодорхойлжээ. Энд шүүмжлэлтэй хандаж болох зарим санаа байгаа боловч¹³ "...ямар нэгэн харьцаа заах нөхцөл авч холбоо_үгийн бүрэлдэхүүнд орж чадах ..." гэсэн гол хэсэг нь дээрхи онолын үндэслэлтэй тохирч байгаа бөгөөд "үндэс" гэдэг ухагдахуун нь харьцаа заах нөхцөлтэй (энэ нь аливаа нэг хэлзүйн харьцаа биш, чухамхүү өгүүлбэрзүйн харьцаа байх ёстой – энэ тухай өмнөхи зүүлтэнд үз!) харьцдаг, ингэснээрээ холбоо үгийн бүрэлдэхүүнд ордог (өөрөөр хэлбэл, өгүүлбэрзүйн нэгж болох синтагмын хүрээнд л яригдах – энэ тухай мөн өмнөхи зүүлтэнд үз!) гэсэн хоёр гол санаа нь "үндэс" гэдэг ойлголтын мөн чанарыг оновчтой илэрхийлж байна. Бид энд үндэсийг чухам энэ утгаар нь авч ярьж байна.

Тэгвэл ҮГИЙН ҮНДЭС гэдэг нь язгуур дээр үүсгэвэр бүтээвэр залгаж бүтсэн, харьцааны бүтээвэрийн тусламжтайгаар бүтэц өгүүлбэрийн бүрэлдэхүүнд орох чадамж бүхий бүрдэл юм. Үндэс гэдэг ойлголт зөвхөн өгүүлбэрзүйн орчинд яригдах бөгөөд тэр нь харьцал бүтээвэртэй харьцахгүйгээр бүтэц өгүүлбэрийн холбоонд орж чадахгүй юм. Тэр бүрдэл нь үгзүйн талаасаа хэдэн ч бүтээвэрээс бүтсэн байж болох боловч тухайн өгүүлбэрзүйн харьцаанд орж буй чадамж нь нэг л байх тул нэгдүгээр үндэс, хоёрдугаар үндэс, гуравдугаар үндэс гэх мэтээр ярих нь угтаа буруу юм. Харин нэгдүгээр үндэс гэдэг нь нэг тодорхой өгүүлбэрзүйн харьцаанд орж болох чадамж, хоёрдугаар үндэс гэдэг нь өгүүлбэрзүйн өөр харьцаанд орж болох хоёрдогч чадамж, гуравдугаар үндэс гэдэг нь өгүүлбэрзүйн бас нэг өөр харьцаанд орж болох гуравдагч чадамж юм. Ийнхүү гурван өөр орон цагт, гурван өөр бүтэцэд бие биенээсээ үл хамааран орших гурван өөр ойлголтыг нэг орон цагт, нэг ойлголтын 3 хэлбэр мэтээр тайлбарлаж болохгүй юм. Үүнийг жишээн дээр үзүүлбэл, "нэгдэлж-" гэдэг үгийн хэлбэрийн тухайд "нэг" гэдэг нь нэгдүгээр үндэс, "нэгд-" гэдэг нь хоёрдугаар үндэс, "нэгдэл" гэдэг нь гуравдугаар

нөхцөл" хоёр л орно гэсэн акад. Ш.Лувсанванданы үзэл баримтлалтай энэ нэр томъёог холбон ойлгох хэрэгтэй.

¹³ Үүнд дараахи хоёр санааг хэлж болно. Тухайлбал:

- a) Үг байгаа хэлбэрээрээ буюу үндэс хэлбэрээрээ өөр үгтэй холбогдоно гэдэгийг хоёр өөр утгаар ойлгож болно. 1-рт, "эрх чөлөө", "эрт орой" гэх мэт захирах харьцаанд ороогүй хоршоо үгийн эхнийхи нь үндэс хэлбэрээрээ байна гэж үзэж болно. Гэвч энэ бол синтагм биш бөгөөд өгүүлбэрзүйн түвшин ч биш юм. Энд "эрх", "эрт" гэсэн үгс үндэсээрээ байна гэж ойлгох нь буруу юм. Харин хоршоо үг нь өөрөө өгүүлбэрзүйн харьцаанд орох үндэс болж болно. 2-рт, "шар айраг", "үхэр буу" гэх мэт захирах харьцаанд буй синтагмын эхний гишүүн нь үндэс хэлбэрээрээ байна гэж үзэх. Ингэж үзэх нь нийтлэг байдаг. Гэвч синтагм гэдэг нь захирах харьцаагаар холбогдсон хоёр бүрэлдүүлэгчтэй байх, захирах харьцаа нь бодитой оршдог гэсэн онолын үндэслэлийг энэ болговол тэр харьцааг илэрхийлэгч, синтагмын гуравдагч бүрэлдэхүүн хэсэг болох харьцааны (буюу харьцал) бүтээвэр бодитой орших ёстой гэж үзэхэд хүрнэ. Тэгвэл энэ нь харьцааны тэг бүтээвэр юм. Ер нь хоёр үг хоорондоо үндэсээрээ холбогдох тухай ярих нь "үндэс" гэдэг ухагдахууны үүрэгийн мөн чанарт тохирохгүй юм. Бидний баримтлаж буй үзэл онолоор бол үндэс нь хоёр үгийг хэзээ ч холбохгүй, харин нэг үг нөгөө үгтэйгээ өгүүлбэрзүйн харьцаанд орох боломжит суурь болох ёстой.
- b) "Нөхцөл" хэмээх ухагдахууныг "нугаралын" нэгдэх утгаар ойлгосон учраас ямар нэгэн харьцаа заах нөхцөл гэдэгт хэлзүйн харьцаа заах, өөрөөр хэлбэл, үг хувилгах бүх залгавар бүтээврийг авч үзжээ. Гэвч тэдгээр нь бүгдээрээ өгүүлбэрт үндэс холбохгүй тул хэлзүйн харьцаа заасан нөхцөл бүр үгийг холбоо үгийн бүрэлдэхүүнд оруулдаггүй гэдэг нь тодорхой.

үндэс, "нэгдэлж-" гэдэг нь дөрөвдүгээр үндэс гэж үзэхгүй, харин "нэг" гэдэг нь "нэгийн тоо" гэсэн өгүүлбэрзүйн бүтэцэд "-ийн" гэсэн харьцал бүтээвэрийн тусламжтайгаар орох чадамж бүхий үндэс юм, "нэгд-" гэдэг нь "нэгдсэн холбоо" гэсэн өгүүлбэрзүйн бүтэцэд "-сэн" гэсэн харьцал бүтээвэрийн тусламжтайгаар орох чадамж бүхий өөр нэг биеэ даасан үндэс юм, "нэгдэл" гэдэг нь "нэгдэлд ор-" гэсэн өгүүлбэрзүйн бүтэцэд "-д" харьцал бүтээвэрийн тусламжтайгаар орох чадамж бүхий гуравдагч бас нэг өөр биеэ даасан үндэс юм, "нэгдэлж-" гэдэг нь "нэгдэлжих хөдөлгөөн" гэсэн өгүүлбэрзүйн бүтэцэд "-х" харьцал бүтээвэрийн тусламжтайгаар орох чадамж бүхий дөрөвдөгч, өөр бас нэг биеэ даасан үндэс юм гэж үзэх хэрэгтэй.

ЭШ ТАТСАН НОМ ЗОХИОЛ

- Бертагаев, 1950 - Т.А.Бертагаев, О сложных и некоторых других глагольных образованиях в бурят - монгольском языке - Записки Бур.-монг. НИИ культуры, вып. X, Улан-удэ, 1950, с. 114-124
- Бямбасан, 1975 - П.Бямбасан, ОЦМХ-ний үгийн бүтэц, нэр үгсийн аймаг, УБ., 1975, 155 х.
- Бямбасан, 1986 - П.Бямбасан, Орчин цагийн монгол хэлний үйл үгийн байдлыг илрүүлэх задлаг аргын тухай асуудал - УБДС ЭШЗАБ, б. XX, 1986, х. 46-53
- Лувсанвандан, 1964 - Ш.Лувсанвандан, Монгол хэлний үгийн бүтцийн тухай асуудалд - МУИС ЭШБ, б. YII, 1964, х. 3-15
- Лувсанвандан, 1967 - Ш.Лувсанвандан, Монгол хэлний үгсийг аймаглах тухай асуудалд - ХЗС, б. Y, 1967, х. 15-49
- Лувсанвандан, 1968 - Ш.Лувсанвандан, Орчин цагийн монгол хэлний бүтэц (үг нөхцөл хоёр нь), ШУАХ, УБ., 1968, 192 х.
- Лувсанвандан, 1977 - Ш.Лувсанвандан, Хэлний өнгөн бүтэц, гүн бүтцийн тухай асуудалд - МС, б. Y(13), 1977, х. 55-60
- Лувсандэндэв, 1960 - А.Лувсандэндэв, Монгол үгийн бүтэц, УБ., 1960
- Лувсанжав, 1964 - Чой.Лувсанжав, Нэр томъёоны цуврал бичиг. Хэлшинжлэл, УБ., 1964, 364 х.
- ЛЭС, 1990 - Лингвистический энциклопедический словарь, М., 1990, 685 х.
- Насимов, 1978 - Д.Н.Насимов, Формы выражения способов глагольного действия в алтайских языках (В связи с проблемой глагольного вида) - Очерки сравнительной морфологии алтайских языков, Л., 1978
- ОЦМХ, 1966 - Орчин цагийн монгол хэлзүй, УБ., 1966, 344 х.
- Өнөрбаян, 1994 - Ц.Өнөрбаян, Орчин цагийн монгол хэлний үгзүй, УБ., 1994, 238 х.
- Пагва, 1961 - Т.Пагва, Вспомогательные или служебные глаголы в современном монгольском литературном языке, УБ., 1961, 212 с.

- Санжеев, 1940 - Г.Д.Санжеев, Грамматические приемы в монгольских языках - Труды Московского института востоковедения '2, М., 1940, с. 195-221
- Цыдыпов, 1972 - Ц.Ж.Цыдыпов, Аналитические конструкции в бурятском языке, Улан-Удэ, 1972
- Цэрэнпил, 1992 - Д.Цэрэнпил, Монгол хэлний залгавар бүтээврийн ерөнхий ангиллын асуудалд - Монгол хэлшинжлэл, б. I (23), УБ., 1992, х. 25-33
- Шевернина, 1958 - З.В.Шевернина, Аналитические глагольные формы в современном монгольском языке - Филология и история монгольских народов, Л., 1958, с. 82-100

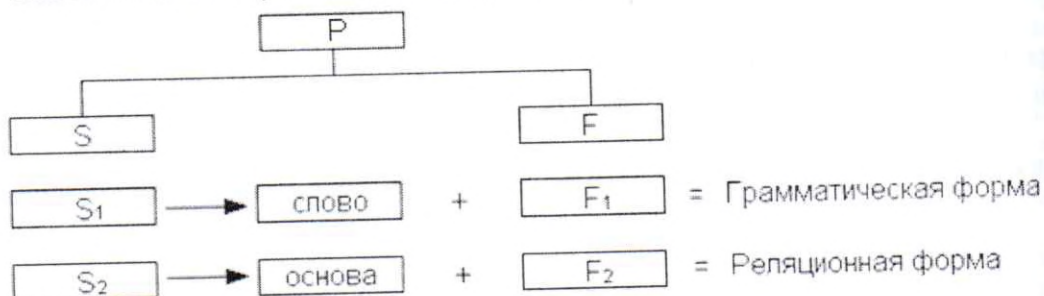
РЕЗЮМЕ

В статье обосновывается новое в монгольской лингвистике понятие о реляционной морфеме и объясняется ее грамматическая сущность.

Аффиксальные морфемы имеют определяющую роль в структурной системе монгольского языка как типичного представителя агглюнативных языков. Как принято, постфиксы (Р) - наиболее характерные аффиксы для монгольского языка - в общей черте делятся на 2 основных класса: суффиксы (S) и флексии (F). Согласно общелингвистической теории, флексия - это словоизменятельный аффикс, форматив, т.е. часть словоформы, выражающая: 1) грамматическое значение (грамматические категории) и/или 2) реляционное значение, т.е. синтаксическое отношение данного слова к другим словам в предложении или к предложению в целом. Такое двойное определение, данное понятию "флексия", обуславливает 2 различных его понимания:

- F₁ - флексия, которая относится к словообразовательному суффиксу (S₁) и подвергает морфологическое слово (или просто слово) словоизменению, образуя тем самым грамматическую форму слова.
- F₂ - флексия, которая относится к основообразующему суффиксу (S₂) и связывает синтаксическое слово (или основу) в предложении, образуя тем самым реляционную форму слова.

Сказанное можно представить в следующем виде:

Это теоретическое положение нашло свое отражение в монгольском языкознании. Употребляя понятие “флексия” в обоих значениях монгольские лингвисты обозначают его одним и тем же традиционным термином “нөхцөл” что привело к известной дискуссии по дихотомии “дагавар / нөхцөл”. Во избежании этого разногласия автор предлагает различать следующие понятия различных уровней и соответствующие им термины:

на морфологическом уровне:

S₁ - как “дагавар” - словообразовательный суффикс (DS - Derivational suffix)

F₁ - как “нөхцөл” - словоизменительная флексия (IF - Inflectional flexion)

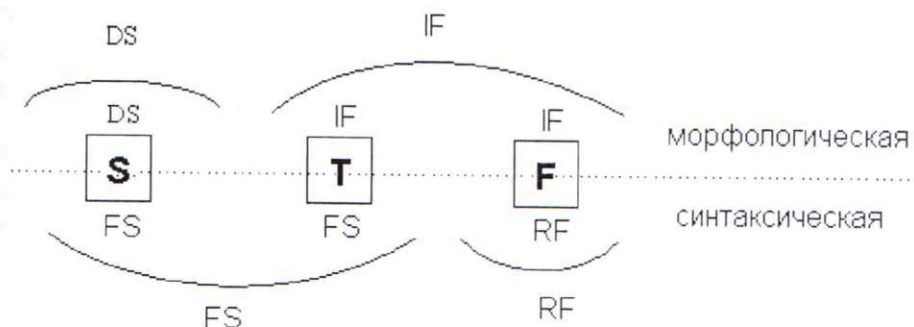
на синтаксическом уровне:

S₂ - как “үүсгэвэр” - основообразующий суффикс (FS - Formative suffix)

F₂ - как “харьцал” - реляционная флексия (RF - Relational flexion)

Поскольку термины “суффикс” и “флексия” неудобно употреблять на синтаксическом уровне мы могли бы говорить об “основообразующем формативе” и “реляционном форманте”. Таковы, как обосновывает автор, значение и функция реляционных морфем монгольского языка в общей его структурной системе.

Известно, что вышеупомянутой дискуссии подвергаются определенные группы постфиксов, обладающих переходностью (а не промежуточностью, как обычно считают) между суффиксальными и флексивными свойствами. Их можно назвать переходными и обозначать как Т (transitive). Они бывают переходными в зависимости от того, на какой плоскости (морфологической или синтаксической) они функционируют. Переходную природу этих постфиксов можно представить как:

При этом:

S - с одной стороны, в морфологической среде словообразовательный (DS), с другой стороны, в синтаксической среде основообразующий (FS) постфикс.

T - с одной стороны, в морфологической среде словоизменительный (IF), с другой стороны, в синтаксической среде основообразующий (FS) постфикс.

Ғ - с одной стороны, в морфологической среде словоизменятельный (IF), с другой стороны, в синтаксической среде реляционный (RF) постфикс.

Так, реляционными морфемами (или реляторами) являются такие постфиксы, которое вступая в отношение с реляционной основой, приводит ее в синтаксическую связь структурного предложения. Здесь термины “реляционная морфема” и “реляционная основа” эквивалентны соответственно терминам “нөхцөл” (флексия) и “үг” (слово) по Ш.Лувсанвандану.

В связи с этим автор предлагает различать бытовавшее в монгольском языкознании понятие об “основе” - той части слова, которая потенциально может вступать в синтаксическое значение и ее основная суть заключается в ее способности быть связанной через реляционные морфемы.